

Регіональне управління та місцеве самоврядування

УДК 338.242.2

Світлак Ірина Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету*

Свитлак Ирина Ивановна

*кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой правоведения и гуманитарных дисциплин
Винницкий учебно-научный институт экономики
Тернопольского национального экономического университета*

Svitlak Iryna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Jurisprudence and Humanities
Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of
Ternopil National Economic University*

**СУТНІСТЬ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ
СУЩНОСТЬ ПРИРОДНЫХ МОНОПОЛИЙ И ОСОБЕННОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
THE ESSENCE OF NATURAL MONOPOLIES AND FEATURES OF
STATE REGULATION OF THEIR ACTIVITIES**

Анотація. В статті проаналізовано природні монополії, причини їх виникнення та особливості функціонування в економічному просторі. Розкрито специфіку їх діяльності в Україні в період трансформації економічного устрою. На основі дослідження світової економічної думки, досвіду країн з розвинутою та перехідною економікою охарактеризовано

основні завдання, методи та інструменти державного впливу на природні монополії.

Ключові слова: монополія, монопольне становище, монополізм, природна монополія, зловживання монопольним становищем, принципи й методи регулювання, демонополізація, регуляторні зміни, конкуренція, виключні права, домінування.

Аннотація. В статті проаналізовані природні монополії, причини їх виникнення та особливості функціонування в економічному просторі. Розкрито специфіку їх діяльності в Україні в період трансформації економічного устрою. На основі дослідження світової економічної думки, досвіду країн з розвинутою та перехідною економікою охарактеризовані основні задачі, методи та інструменти державного впливу на природні монополії.

Ключевые слова: монополия, монопольное положение, монополизм, естественная монополия, злоупотребление монопольным положением, принципы и методы регулирования, демонополизация, регуляторные изменения, конкуренция, исключительные права, доминирование.

Summary. Thesis analyzes natural monopolies, their causes and peculiarities of functioning in the economic space. The specifics of their activity in Ukraine during the period of transformation of the economic system are revealed. On the basis of the research of world economic thought, experience of countries with developed and transition economies the main tasks, methods and instruments of state influence on natural monopolies are characterized.

Key words: monopoly, monopolistic position, natural monopoly, abuse of monopolistic position, principles and methods of regulation, demonopolization, regulatory changes, competition, exclusive rights, dominance.

Постанова проблеми. В економіці будь-якої держави існують природні монополії – окремі сфери господарювання, в яких монополістична організація є економічно неминучою і обґрунтованою. Фактично існують ринкові ситуації, коли виключна держава визначає умови функціонування підприємств та створює певні сприятливі умови для таких суб'єктів, як природні монополії. Саме тому сфера функціонування ринків привидних монополій потребує ефективного модерного державного регулювання. Оскільки наявність монополістичних структур, зокрема природних монополій, характерна для багатьох економік світу, дослідження причин їх виникнення, умов та ефективності функціонування й державного регулювання, в тому числі нормативно-правового, їх діяльності є актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність та механізм регулювання природних монополій розглянуто в працях як вітчизняних В. Д. Базилевич, Г. М. Филюк, В. В. Венгер, Ю. І. Стадницький, Загорський В.С., Кузнєцов Ю., Кучеренко О., Мельник А.Ф., Романюк О.П., Сапожникова Н.Т., Стадницький Ю.І., Студенцов В., Цапелик В.Е., Шегда А.В., так і зарубіжних Дорен П. Ван, Дж. Стігліц, Баумоль У., Ж. Лафонт, Гел Р. Веріан, Кемпбелл Р. Макконнелл і Брю Л. Стенлі, Роберт Піндайк С., Деніел, Л. Рубінфелд науковців. Незважаючи на порівняно значну кількість наукових досліджень, які стосуються поняття природної монополії та державного регулювання діяльності природних монополій, існує потреба систематизації принципів, підходів, національного та світового досвіду правового регулювання природних монополій та процесів демонополізації в Україні.

Мета статті. Мета публікації полягає у вивченні науково-теоретичних засад механізму правового регулювання діяльності природних монополій в Україні в євроінтеграційних умовах. Реалізація основної мети передбачає аналіз поняття природної монополії; виявлення сфер природних монополій;

дослідження поняття, принципів, методів та предмету нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Монопольний ринок може створювати як позитивні явища так і певні загрози державі. Під поняттям монополія, як правило, розуміють ситуацію, коли пропозиція певного товару чи послуги надається лише одним постачальником.

В енциклопедичних джерелах представлені різні визначення поняття «монополія». Так, словник іншомовних слів визначає монополію (наголошуючи на грецькому походженні складових: *monos* - один і *poleo* - продаю) як виключне право на володіння будь-чим або здійснення якихось заходів. З правом пов'язується трактування монополії й групою авторів фінансового словника, де монополізм визначається як тип економічних відносин, який забезпечує будь-кому з учасників цих відносин (особі чи групи осіб, підприємству, галузі, державі) виключне право виробництва або реалізації певних видів продукції, товарів, послуг [1, с. 324].

Очевидно, що ототожнення монополії лише з певним виключним правом суттєво обмежує зміст цього поняття. На нашу думку більш обґрунтованими є ті трактування монополії, в яких наголошується на тому, що монополія, це коли на певному ринку функціонує лише один виробник чи постачальник певної продукції. З огляду на сказане заслуговує на увагу визначення поняття монополії в «Універсальному словнику-енциклопедії» (УСЕ), де зазначено, що монополія – це структура ринку, на якому виступає лише один постачальник певних товарів і послуг [2].

В. Д. Базилевич та Г.М. Філюк в своєму монографічному дослідженні присвяченому природним монополіям констатують, що явище монополії, яке вивчалось різними авторами і досліджувалось економічними школами, відрізняється значною багатогранністю і змістовністю [3, с. 20].

Так, І. Стародубовська пише, що монополією називають велику фірму, яка відіграє помітну роль у певній сфері виробництва чи у кількох

таких сферах. Монопольна структура ринку виникає у тому випадку, коли окремий виробник займає домінуючу позицію та контролює ринок певного продукту [4, с. 31].

Ряд вітчизняних економістів (Є.Б. Кваснюк, С.І. Киреев) називаючи монополію феноменом виробництва, зазначають, що монополія становить групу підприємств, пов'язаних між собою, по-перше, технологічною залежністю, взаємним постачанням продукції тощо; по-друге, належністю одному акціонерному товариству або перебуванням під його контролем [5, с. 98].

У вузькому розумінні монополія означає виключне право на володіння будь-чим або на здійснення якихось заходів. В економічній теорії під монополією розуміють велике підприємство, фірму або об'єднання (спілку), що концентрують значну частину виробництва і збуту певного виду продукції, пануючи на ринку з метою одержання монопольного прибутку. Завдяки цьому такі підприємства посідають домінуюче становище на ринку, набувають можливості впливати на процес ціноутворення, домагаючись вигідних для себе цін і, як результат, отримують більш високі (монопольні) прибутки. Отже, найбільш визначальним критерієм монопольного утворення є панування на ринку [6, с. 24].

Очевидно, що наведений вище перелік визначень монополії не є повним. Однак уже навіть на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що монополія є:

- певним становищем на ринку, коли один продавець пропонує товар, який не має субститутів;
- фактом виключного права на виробництво, торгівлю та інші види господарської діяльності, які належать будь-якому учаснику ринкового процесу;
- явищем концентрації виробництва чи продажу будь-якого товару, що веде до контролю за відповідними сегментами ринку.

Дослідження закономірностей ринкової поведінки монополій дає підстави стверджувати, що монополії як господарські організації відіграють вагомий роль у соціально-економічному розвитку будь-якої країни. Існують різні види монополій, які можна звести до трьох основних: природної, адміністративної та економічної.

Природна монополія виникла внаслідок об'єктивних причин. Вона відбиває ситуацію, коли попит на даний товар чи послугу найкраще задовольняється однією або декількома фірмами. В її основі полягають особливості технології виробництва та обслуговування споживачів.

Адміністративна монополія виникає внаслідок дії державних органів. З одного боку, це надання одній або декільком фірмам виключного права на виконання певного роду діяльності. З іншого боку, групуються підприємства однієї галузі, як правило державної форми власності, які виступають на ринку як єдиний господарський суб'єкт і між ними немає конкуренції.

Економічна монополія є найпоширенішою. Її поява зумовлена економічними причинами, вона виростає на базі закономірностей господарського розвитку. Ці причини пов'язані передусім зі змінами в технологічному способі виробництва [6, с. 25].

Вважаємо доцільним в межах даної публікації проаналізувати трактування категорії «природна монополія» на законодавчому рівні.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про природні монополії» природна монополія - стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку

менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) (далі - товари) [7].

Природні монополії досліджувались багатьма науковцями, які пропонують авторські дефініції даного поняття.

В.В. Венгер вважає, що природна монополія – це ринкова інфраструктура, що за існуючого рівня науково-технічного прогресу надає специфічні послуги, використовуючи спеціальні технології і мережеву організацію виробництва та характеризується високою часткою постійних витрат, що обумовлює доцільність зосередження виробництва в одного виробника [8, с. 65].

На думку В.В. Кривуцького, природна монополія – це вид господарської діяльності, що при існуючому рівні НТП, цін ресурсів та попиту на продукцію характеризується істотним ефектом масштабу, але лише за умови законодавчого захисту від руйнівної конкуренції [17, с. 7].

М.С. Масс під природною монополією запропоновано розуміти ринкову інфраструктуру, що надає специфічні послуги та характеризується високою часткою постійних витрат, наявністю яких і обумовлює зосередження виробництва в одного виробника [9, с. 5].

А.Я. Чураков вважає, що під природною монополією необхідно розуміти окремий ринок, функціонування на якому одного виробника є економічно обґрунтованим, оскільки дозволяє досягти зниження рівня витрат, а відповідно і рівня цін на продукцію природної монополії [10, с. 8].

Природна монополія, на думку О.В. Нікуліна, це сфера економічної діяльності, що характеризується унікальністю ресурсів, технологічним забезпеченням безпеки життєдіяльності, великими капітальними вкладеннями і їхньою малоефективністю, неможливістю виникнення конкуренції, наявністю економії на масштабі виробництва [11, с. 75].

Г.М. Філюком запропоновано авторське визначення природної монополії як ринкової структури, яка при даному рівні науково-технічного

прогресу характеризується істотним ефектом масштабу, завдяки чому досягається значна економія суспільних витрат при одночасному збереженні виробничої ефективності [12, с. 11].

Н.Б. Малахова пропонує розглядати природну монополію як специфічно організовані ринки, на яких виробництво певних товарів зберігає спадну віддачу і ефект від масштабу виробництва навіть при таких збільшеннях обсягу випуску, які можуть перевищувати сукупний попит суспільства на даний товар [13, с. 53].

Д.В. Напрієнко визначає природні монополії як привілейовані державою підприємства або об'єднання кількох підприємств, які володіють правами власності на виробничі фонди, за допомогою яких створюється пропозиція товарів (послуг), собівартість, а отже, й ціна яких, як очікує держава, в умовах монополії буде нижчою, ніж в умовах конкуренції, через виникнення ефекту масштабу [14, с. 19].

Погоджуючись у принципі з тим, що обов'язковою ознакою стану монополії є обмеженість кількості постачальників (продавців) продукції числом один, на нашу думку, монополію слід визначати як ситуацію, при якій у конкретному місці та у конкретний час є лише один постачальник якогось товару чи послуги.

Заслуговує на увагу проведений О.І. Трохимець науково-теоретичний аналіз сутності природної монополії. Вчений пропонує розуміти сутність природної монополії як формат господарювання в базових галузях національної економіки галузі суб'єктів господарювання, що має наступні характеристики:

- природна монополія враховувати розвиток науково-технічного прогресу;
- присутній ефекту економії від масштабу;

- продукт/послуга споживаються навіть при підвищенні ціни, оскільки споживання товарів (послуг) не може бути замінено іншими товарами (послугами);
- попит є нееластичний, тобто при збільшенні ціни він підданий незначним змінам;
- діяльність природних монополій потребує державного регулювання для підвищення ефективності діяльності природних монополій в інтересах суспільства, та в той же час захищає споживачів від необґрунтованого підвищення цін;
- мають тимчасовий характер;
- відсутність конкуренції [16, с. 16].

Отже, природна монополія вважається домінуючим суб'єктом в галузі, де найбільшим постачальником теоретично можуть бути створені найнижчі ціни виробництва, як правило, за рахунок економії на масштабі або ефекту масштабу.

З огляду на вищесказане, доцільно звернутись до положень Закону України «Про захист економічної конкуренції», в якому у ч. 2 ст. 12 монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції [17].

Згідно цього ж закону монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема, внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам. Окрім цього, монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови: сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50 відсотків; сукупна частка не більше ніж

п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70 відсотків [17].

Отже, особливостями природних монополій як об'єктів державного регулювання є високий рівень концентрації основного капіталу, необхідного для ефективного функціонування, інфраструктурна співпраця з усіма секторами економіки, соціальна значимість галузей природних монополій, вплив на конкурентоспроможність та національну безпеку країни.

Наслідки монополізму бувають неоднозначними, тому їх діяльність має регулюватися державою, яка повинна визначити ті сфери діяльності природних монополій, що потребують стимулювання конкуренції та розробити такі форми їх регулювання, які забезпечуватимуть більш ефективне створення благ.

Під державним регулювання слід розуміти здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за відповідним ринком та його похідних для запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

В Україні до суб'єктів природних монополій належить досить велика кількість стратегічно важливих видів економічної діяльності, що мають значний економічний та соціальний вплив на рівень життя населення та національну безпеку країни загалом.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про природні монополії» та п. 3 ст. 28 ГК України до сфер діяльності суб'єктів природних монополій відносяться галузі:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування природного і нафтового газу трубопроводами;
- розподіл природного і нафтового газу трубопроводами;

- зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності із зберігання природного газу (ліцензійними умовами);
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- передачі електричної енергії;
- розподілу електричної енергії (передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- централізованого водопостачання, централізованого водовідведення;
- транспортування теплової енергії;
- спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України [7; 18].

Зведений перелік суб'єктів природних монополій ведеться АМКУ на підставі реєстрів суб'єктів природних монополій у сфері житлово-комунального господарства, що формуються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, а в інших сферах, в яких діють суб'єкти природних монополій, - національними комісіями регулювання природних монополій у відповідній сфері або органами виконавчої влади, що здійснюють функції такого регулювання до створення зазначених комісій [19].

Аналіз законодавчого списку видів діяльності, які кваліфікуються як природні монополії, дає підстави стверджувати, що природні монополії функціонують в тих галузях економіки, де суспільству вигідніше мати тільки одного виробника чи надавача послуг, а для інших компаній

створюються несприятливі умови входу на такий ринок, такі як великі обсяги капіталовкладень для створення відповідної інфраструктури й тривалий термін їх окупності, що не є привабливим для інвесторів; обов'язковість державного регулювання таких видів діяльності у зв'язку з особливостями їх становища на ринку.

Для формування ефективної системи регулювання та реформування природних монополій недостатньо визначити лише їх межі та здійснювати перетворення відповідно до світових тенденцій. Необхідно проаналізувати особливості функціонування природних монополій саме в окремій країні з урахуванням історичного, культурного, економічного розвитку, географічного становища та розмірів.

В. Ліщук пропонує розглядати процес регулювання природних монополій як на рівні демонополізації окремих напрямів діяльності, так і на рівні регулювання ціноутворення та якості надання послуг [20, с. 9].

На думку О. Шраменко, традиційно державне регулювання діяльності природних монополій здійснюється удвох напрямках: цінове регулювання й дерегулювання та реструктуризація природно монопольних структур [21, с. 9].

Законодавчі засади державного регулювання суб'єктів природних монополій визначені в Законі України «Про природні монополії» [7]. Діяльність суб'єктів господарювання, які працюють в умовах природної монополії, піддається регулюючому впливу з боку держави в країнах з ринковою економікою.

У різних державах цей вплив здійснюється по-різному, але існують два основні шляхи:

- перший – створення спеціальних уповноважених органів регулювання, у сферу компетенції яких входить контроль за діяльністю фірм, у тому числі приватних;

- другий – регулювання з боку держави (муніципалітету) як реалізація прав його власника на державні (муніципальні) підприємства [22, с. 293].

Варто погодитися з Н. О. Санахметовою, яка висловлюється, що регулювання природних монополій слід віднести до такого типу державного регулювання, що спрямоване на заміну конкуренції на товарному ринку. Конкуренція в таких галузях нестабільна і неефективна, однак відсутність регулювання природних монополій може призвести до підвищення цін і, отже, необґрунтованого збагачення виробників за рахунок споживачів. Державне регулювання в такому випадку означає регулювання цін природних монополій. Мета такого регулювання - утримувати витрати і ціни низькими, а обслуговування і якість - високими [23, с. 123].

У країнах з розвинутими ринковими економіками сучасна концепція регулювання природних монополій припускає, що застосування державного регулювання вважається виправданим у тих випадках, коли певний товар (послуга) виробляється єдиним суб'єктом за умови, що конкуренція між аналогічними підприємствами неможлива з технологічних чи економічних причин, і зростання обсягу виробництва єдиного суб'єкта супроводжується зниженням питомих витрат (економія на масштабах) [24, с. 80].

Нам імпонує точка зору, висловлена у своєму дисертаційному дослідженні О. Анохіною, що державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій має двояку спрямованість: з одного боку, захист прав споживачів товарів і послуг, недопущення зловживань суб'єктами природних монополій монопольним (домінуючим) становищем на ринку, з іншого боку - ефективне функціонування суб'єктів природних монополій, стимулювання їхнього розвитку і підвищення ефективності, раціональне використання виробничого потенціалу, зниження витрат і посилення інвестування, а також захист від неправомірної діяльності органів

державного регулювання, необґрунтованого обмеження їх діяльності [25, с. 8].

Аналіз наукових робіт у сфері державного регулювання природних монополій, проведений Базилевич В. Д. та Філюком Г. М., дав змогу вченим сформулювати основні функції, які покладаються на державу в цій галузі, а саме:

- досягнення взаємоузгодженості інтересів споживачів (доступні ціни) і регульованих підприємств (фінансові результати, привабливі для кредиторів і нових інвесторів);
- створення сприятливого режиму функціонування та розвитку галузей з природними монополіями в інтересах суспільства;
- визначення реальної структури тарифів на основі принципу ефективного та справедливого зарахування затрат на собівартість продукції для різних типів споживачів;
- стимулювання підприємств до скорочення затрат і надлишкової зайнятості, поліпшення якості та надійності обслуговування споживачів, підвищення ефективності інвестицій тощо;
- створення умов для розвитку конкуренції у тих межах, в яких вона можлива в існуючих економічних умовах (наприклад, забезпечення вільного і відкритого доступу конкурентів до інфраструктурних мереж) [3, с. 165].

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про природні монополії», державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій здійснюється на основі таких принципів:

- гласності та відкритості процедур регулювання;
- адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії;
- самоокупності суб'єктів природних монополій;

- стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них;
- забезпечення захисту прав споживачів;
- підвищення ефективності функціонування суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках у сфері комбінованого виробництва електричної та теплової енергії шляхом застосування стимулюючого регулювання [7].

Вважаємо, що одним з основних недоліків Закону України «Про природні монополії» є те, що він не називає багатьох принципів державного регулювання таких монополій, а сформульовані в ньому принципи мають найзагальніший характер, багато в чому не відбивають специфіку державного регулювання саме природних монополій. Так, забезпечення захисту прав споживачів, стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них властиві не тільки регулюванню діяльності суб'єктів природних монополій, але є метою всякого державного регулювання і конкурентної політики зокрема.

Отже, у Законі України «Про природні монополії» позначені лише принципи і предмет регулювання, але не зазначені методи регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, адже на ринках природних монополій на імперативних началах застосовуються різні методи державного регулювання, включаючи ліцензування, поточне і перспективне планування виробництва й інвестицій, контроль за цінами, якістю продукції тощо.

Представники економічної науки, досліджуючи питання про принципи регулювання природних монополій формулюють основні базові принципи регулювання ринків, суб'єктами яких є підприємства природних монополій наступним чином:

1. Розмежування (юридичне, організаційне та адміністративне) – відокремлення від вертикально інтегрованих компаній підприємств із

магістрального й розподільного транспортування газу та електроенергії з обов'язковим запровадженням окремого бухгалтерського обліку.

2. Недискримінаційний доступ до мереж – прозора тарифна система, що покриває всі економічно обґрунтовані витрати.

3. Публічно-суспільне усвідомлення й сприйняття діяльності природних монополій.

4. Незалежність регуляторного органу, щодо створення об'єктивних і прозорих правил гри на ринку, проведення обов'язкового моніторингу діяльності природних монополій та оприлюднення його результатів.

5. Заборона перехресного субсидування й державне втручання в межах, що не завдають шкоди іншим учасникам ринку [20, с. 10].

На нашу думку, пріоритетним завданням держави має стати захист прав покупців монопольного товару. У цьому плані можна виокремити кілька завдань, які сьогодні потребують невідкладного вирішення:

- забезпечення рівного доступу всіх потенційних покупців на ринок монопольного товару;
- заборона на будь-які форми зговору продавця з одним чи групою покупців;
- заборона на видачу ексклюзивної інформації, здатної поставити частину покупців у привілейоване становище;
- максимальна демократичність правил організації і проведення аукціонних торгів;
- законодавче закріплення системи гарантій та відповідальності монополіста за якість товару, який пропонується покупцю тощо [3, с. 167].

На наш погляд, регулювання природних монополій, в першу чергу, має забезпечити захист інтересів споживачів товарів (послуг) та недопущення зловживань суб'єктом природної монополії, а з іншого боку, регулювання повинно створити фундамент для ефективного

функціонування цього суб'єкта. З огляду на таку багатовекторність регуляторного механізму, державне регулювання у таких сферах повинно забезпечувати:

- економічно обґрунтований розмір тарифів на послуги (цінове регулювання);
- недискримінаційний доступ споживачів до послуг природних монополій (регулювання доступу);
- належний мінімальний рівень якості та безпеки послуг природних монополій (технічне регулювання або регулювання якості) [4].

Р.Р. Августин головне завдання державного регулювання природного монополізму вбачає в тому, щоб не допустити необґрунтованого підвищення цін або обмеження обсягу продукції з боку фірм, які мають на меті використати переваги монополіста на шкоду споживачам. Отже, регулювання може поліпшити результати діяльності монополіста з погляду суспільства, оскільки дає змогу одночасно знизити ціну, забезпечити необхідний обсяг виробництва та зменшити економічні прибутки монополії [26, с. 108].

Система державного регулювання природного монополізму застосовує широкий спектр регуляторних і законодавчих заходів, що дає змогу трансформувати національну економічну систему для забезпечення ефективнішої діяльності окремих господарюючих суб'єктів. Таким чином, якщо в цілому для економіки характерним є використання конкурентного механізму, а в якості додаткового - механізму державного регулювання, то для природних монополій, навпаки, визначальною є система державного регулювання, що не виключає можливості використання системи конкурентних відносин для тих видів діяльності (сегментів ринку), де конкуренція можлива й ефективна.

Ми погоджуємось із позицією І. Анохіною, що необхідними структурними елементами інституціональної структури державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій є:

- 1) установлення сфер (меж) дії режиму природних монополій, а також правового статусу суб'єктів господарювання, що функціонують у сферах природних монополій;
- 2) визначення правового статусу державних органів, які регулюють діяльність суб'єктів природних монополій;
- 3) установлення переліку і правових форм реалізації методів впливу на діяльність суб'єктів природних монополій;
- 4) контроль за дотриманням законодавства про природні монополії;
- 5) встановлення і реалізація засобів юридичної відповідальності й інших правоохоронних засобів за порушення законодавства про природні монополії [25, с. 9].

Наукові розробки з теми дослідження показують, що на сучасному етапі у світовій практиці немає загальновизнаних моделей державного регулювання природних монополій. Кожна країна знаходить своє власне рішення залежно від науково-технічного, економічного розвитку та національних традицій.

Так, наприклад, О. Коломийченко виділяє чотири найбільш загальні напрямки державного регулювання природних монополій:

- 1) посилення державного впливу на природні монополії шляхом створення спеціальних повноважних органів регулювання їх діяльності;
- 2) передача об'єктів природних монополій у державну (муніципальну) власність;
- 3) удосконалення цінового та тарифного регулювання ринків, що перебувають у стані природної монополії;

4) розвиток елементів конкуренції у галузях діяльності природних монополій шляхом їх реформування чи реструктуризації [27, с. 4].

З огляду на вищеназвані сучасні тенденції державного регулювання природних монополій, ефективність державного регулювання природних монополій залишається вкрай низьким. Серед головних проявів безсистемності такого регулювання в Україні варто виділити:

- неузгодженість дій різних органів державної влади в процесі регулювання діяльності природних монополій;
- відсутність серед об'єктів моніторингу розвитку природних монополій об'єктів, які характеризують ефективність виконання ними покладених на них функцій;
- відсутність спільної для суб'єктів державного регулювання інформаційної системи, яка б забезпечувала спільну інформаційну базу для формування і реалізації рішень щодо регулювання діяльності природних монополій.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що природні монополії є жорстко регульованим сектором вітчизняної економіки. Подібна практика державного контролю за діяльністю природних монополій існує у більшості розвинених країн. Усе це дає підстави стверджувати, що до монопольних товарів і послуг, на ціни яких не впливає ринок, застосування принципу суворого державного адміністрування є загальноприйнятим, а основною метою державного регулювання природних монополій має залишатись збалансування інтересів держави, підприємств, працівників, гарантування здатності природного монополіста забезпечити зростання власного капіталу, виконати зобов'язання перед бюджетом, профінансувати інвестиції.

Таким чином, державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій - це сукупність організаційних структур і державно-керуючих впливів на діяльність на цих ринках з метою захисту суспільних інтересів. У

систему такого державного регулювання включаються як інституціональна структура державного регулювання, так і сукупність організаційно-правових засобів державного впливу на ці сфери.

Література

1. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання: близько 35000 слів і словосполучень / С. П. Бирик, Г. М. Сютя; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2005. 623 с.
2. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) / ред. М. В. Попович. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html>(дата звернення: 06.04.2020).
3. Базилевич В. Д., Філюк Г. М. Природні монополії: монографія. Київ: Знання, 2006. 367 с.
4. Стародубовская И. Основы антимонопольной политики // Вопросы экономики. 1990. № 6. С. 31.
5. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / за ред. В.М. Гейця. Київ: Логос, 1999. 398 с.
6. Запухляк І.Б. Функціонування вітчизняних газотранспортних підприємств як природної монополії: економічна сутність та об'єктивна потреба // Науковий вісник ІФНТУНГ. 2015. № 2 (12). С. 23-28.
7. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III р. Дата оновлення: 01.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 07.04.2020).
8. Венгер В.В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення // Економіка і прогнозування. 2006. № 3. С. 65-79.
9. Кривуцький В.В. Державне регулювання діяльності природних

- монополії: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2005. 27 с.
10. Масс М.С. Державне управління регіональною газотранспортною системою як природною монополією: автореф. дис. ... канд. наук. Донецьк, 2006. 17 с.
  11. Чураков Я.А. Державне регулювання фінансової діяльності та ціноутворення природних монополій в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2004. 18 с.
  12. Погасий С., Никулина Е. Эволюция естественных монополий // Збірник наукових праць Київського інституту залізничного транспорту. 2000. № 54. С. 74-76.
  13. Филюк Г.М. Природні монополії та їх регулювання у трансформаційній економіці України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2001. 22 с.
  14. Малахова Н. Б. Естественные монополии: сущность и институциональные механизмы регулирования: монографія. Харків: ИД "Инжэк", 2006. 344 с.
  15. Напрієнко Д. В. Особливості визначення ефективності державного регулювання суб'єктів природних монополій в Україні // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 8. С. 18-22.
  16. Трохимець О.І. Теоретичні аспекти щодо визначення сутності природних монополій // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 13. Частина 1. С. 14-17.
  17. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 07.04.2020).
  18. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. 436-IV. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/436-15> (дата звернення: 07.04.2020).

- 19.Зведений перелік суб'єктів природних монополій. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=94801> (дата звернення: 07.04.2020).
- 20.Ліщук В. Регулювання природних монополій: теорія, механізм реалізації та сучасні тенденції / В. Ліщук, М. Ліщук, А. Московчук // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2018. № 1. С. 8-16.
- 21.Шраменко О.В., Полякова О.М. Державне регулювання природних монополій в умовах глобальної економіки та розвитку // Економіка і суспільство. 2018. Випуск № 16. С. 226-232.
- 22.Анохіна І. О. Поняття, принципи і методи регулювання діяльності суб'єктів природних монополій // Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 293-298.
- 23.Саниахметова Н. А. Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты. Одесса: Одесская государственная юридическая академия, 1998. С. 123-124.
- 24.Вильсон Дж., Цапелик В. Естественные монополии в России: история и перспективы развития системы регулирования // Вопросы экономики. 1995. № 11. С. 80.
- 25.Анохіна І.О. Правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій: автореф. дис... канд. юрид. наук. Донецьк, 2005. 18 с.
- 26.Августин Р. Р. Державне регулювання природних монополій: суть, завдання та метод / Р. Р. Августин, О. Б. Саприка, Н. М. Галазюк. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 203. С. 109-114.
- 27.Коломийченко О.В., Котелкина Е.И., Соколова И.П. Регулирование естественных монополий: анализ мирового опыта и построение системы регулирования в Российской Федерации. Санкт-Петербург: НЕВА, 1995. 428 с.

References

1. Slovník inšomovnih sliv. Tlumachennya, slovotvorennya ta slovovzhivannya: blizko 35000 sliv i slovospoluchen / S. P. Bibik, G. M. Syuta; za red. S. Ya. Yermolenko. Harkiv: Folio, 2005. 623 c.
2. Universalnij slovník-enciklopediya (USE) / red. M. V. Popovich. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html>(data zvernennya: 06.04.2020).
3. Bazilevich V. D., Filyuk G. M. Prirodni monopoliyi: monografiya. Kiyiv: Znannya, 2006. 367 s.
4. Starodubovskaya I. Osnovy antimonopolnoj politiki // Voprosy ekonomiki. 1990. № 6. S. 31.
5. Transformaciya modeli ekonomiki Ukrajini (ideologiya, protirichchya, perspektivi) / za red. V.M. Gejcyja. Kiyiv: Logos, 1999. 398 s.
6. Zapuhlyak I.B. Funkcionuvannya vitchiznyanih gazotransportnih pidpriyemstv yak prirodnoyi monopoliyi: ekonomichna sutnist ta ob'yektivna potreba // Naukovij visnik IFNTUNG. 2015. № 2 (12). S. 23-28.
7. Pro prirodni monopoliyi: Zakon Ukrajini vid 20.04.2000 r. № 1682-III r. Data onovlennya: 01.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (data zvernennya: 07.04.2020).
8. Venger V.V. Derzhavne regulyuvannya prirodni monopolij v Ukrajini: napryami vdoskonalennya // Ekonomika i prognozuvannya. 2006. № 3. S. 65-79.
9. Krivuckij V.V. Derzhavne regulyuvannya diyalnosti prirodni monopolij: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk. Lviv, 2005. 27 s.
10. Mass M.S. Derzhavne upravlinnya regionalnoyu gazotransportnoyu sistemoyu yak prirodnoyu monopoliyeyu: avtoref. dis. ... kand. nauk. Doneck, 2006. 17 s.

11. Churakov Ya.A. Derzhavne regulyuvannya finansovoyi diyalnosti ta cinoutvorennya prirodnih monopolij v Ukrayini: avtoref. dis ... kand. ekon. nauk. Kiyiv, 2004. 18 s.
12. Pogasij S., Nikulina E. Evolyuciya estestvennyh monopolij // Zbirnik naukovih prac Kiyivskogo institutu zaliznichnogo transportu. 2000. № 54. S. 74-76.
13. Filyuk G.M. Prirodni monopoliyi ta yih regulyuvannya u transformacijnij ekonomici Ukrayini: avtoref. dis... kand. ekon. nauk. Kiyiv, 2001. 22 s.
14. Malahova N. B. Estestvennye monopolii: sushnost i institucionalnye mehanizmy regulirovaniya: monografiya. Harkiv: ID "Inzhek", 2006. 344 c.
15. Napriyenko D. V. Osoblivosti viznachennya efektyvnosti derzhavnogo regulyuvannya sub'yektiv prirodnih monopolij v Ukrayini // Aktualni problemi ekonomiki. 2010. № 8. S. 18–22.
16. Trohimec O.I. Teoretichni aspekti shodo viznachennya sutnosti prirodnih monopolij // Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. 2015. Vipusk 13. Chastina 1. S. 14-17.
17. Pro zahist ekonomichnoyi konkurenciyi: Zakon Ukrayini vid 11.01.2001 r. № 2210-III. Data onovlennya: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (data zvernennya: 07.04.2020).
18. Gospodarskij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 16.01.2003 r. 436-IV. Data onovlennya: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/436-15> (data zvernennya: 07.04.2020).
19. Zvedenij perelik sub'yektiv prirodnih monopolij. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=94801> (data zvernennya: 07.04.2020).
20. Lishuk V. Regulyuvannya prirodnih monopolij: teoriya, mehanizm realizaciyi ta suchasni tendenciyi / V. Lishuk, M. Lishuk, A. Moskovchuk

// Ekonomichnij chasopis Shidnoyevropejskogo nacionalnogo universitetu imeni Lesi Ukrayinki. 2018. № 1. S. 8-16.

21. Shramenko O.V., Polyakova O.M. Derzhavne regulyuvannya prirodni monopolij v umovah globalnoyi ekonomiki ta rozvitku // Ekonomika i suspilstvo. 2018. Vipusk № 16. S. 226-232.
22. Anohina I. O. Ponyattya, principi i metodi regulyuvannya diyalnosti sub'yektiv prirodni monopolij // Aktualni problemi derzhavi i prava. 2003. Vip. 21. S. 293-298.
23. Saniahmetova N. A. Regulirowanie predprinimatelskoj deyatelnosti v Ukraine: organizacionno-pravovye aspekty. Odessa: Odesskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya, 1998. S. 123-124.
24. Vilson Dzh., Capelik V. Estestvennye monopolii v Rossii: istoriya i perspektivy razvitiya sistemy regulirovaniya // Voprosy ekonomiki. 1995. № 11. S. 80.
25. Anohina I.O. Pravove regulyuvannya diyalnosti sub'yektiv prirodni monopolij: avtoref. dis... kand. yurid. nauk. Doneck, 2005. 18 s.
26. Avgustin R. R. Derzhavne regulyuvannya prirodni monopolij: sut, zavdannya ta metod / R. R. Avgustin, O. B. Saprika, N. M. Galazyuk. Naukovij visnik NLTU Ukrayini. 2010. Vip. 203. S. 109-114.
27. Kolomijchenko O.V., Kotelkina E.I., Sokolova I.P. Regulirowanie estestvennyh monopolij: analiz mirovogo opyta i postroenie sistemy regulirovaniya v Rossijskoj Federacii. Sankt-Peterburg: NEVA, 1995. 428 s.